

گستره و قلمرو حریم خصوصی در فضای مجازی

یونس فتحی*

خیراله شاهمرادی**

چکیده

حریم خصوصی محدوده معقولی است که فرد انتظار دارد از دسترس دیگری مصون بماند. این دیگری می‌تواند هم دولت باشد و هم سایر اشخاص حقیقی و حقوقی، لذا حریم خصوصی در فضای مجازی نیز تعریفی مشابه دارد. اما این فضا باعث شده تهدیدها و فرصت‌های جدیدی در حریم خصوصی افراد ایجاد شده و حریم خصوصی در فضای مجازی با سئوالات، ابهامات و چالش‌هایی مواجه شده است. ابتدا باید به ریشه شکل‌گیری مفهوم حریم خصوصی و فضای مجازی بپردازیم، حریم خصوصی از زمانی اهمیت پیدا می‌کند که فرد اهمیت دارد و بدون فرد، حریم او هم وجود نخواهد داشت. از این روست که حریم خصوصی یک مفهوم مدرن است. حال با توجه به این نکته که همین فرد، تأثیرگذارترین عنصر در فضای مجازی است و فرد است، که به اینترنت به مثابه کاربر آن هویت می‌بخشد، بررسی مفهوم و گستره حریم خصوصی در فضای مجازی اهمیتی دوچندان پیدا می‌کند. حال که معلوم شد چرا و چگونه موضوع حریم خصوصی با فضای مجازی و شبکه اجتماعی گره خورده است، مهم‌ترین سؤال این مقاله شکل می‌گیرد که مفهوم، گستره و قلمرو حریم خصوصی در فضای مجازی چیست. طبیعتاً با روشن شدن این مسأله باید به دنبال پیدا کردن بسترهای نقض حریم خصوصی در فضای مجازی بوده و به این موضوع پرداخت که چه کسانی و با چه اهدافی اقدام به نقض حریم خصوصی در فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی می‌کنند،

* عضو هیأت علمی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه بوعلی سینا (نویسنده مسئول)

fathi3320@gmail.com

** کارشناس ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی

shahmoradikhirollah@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۹۴/۰۶/۱۲ تاریخ پذیرش: ۹۵/۰۵/۱۰

تا راهکارهایی را برای جلوگیری از این نقض پیدا کرد. این مقاله با روش توصیفی و تحلیلی به دنبال تبیین این موضوعات رفته است.

کلیدواژه‌ها: حریم خصوصی، فضای مجازی، نظم عمومی، پلیس فضای مجازی، نقض محرمانگی.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

حریم خصوصی، یکی از سنگ بناهای تحقق حقوق بشر در جامعه و یک نظام مردم‌سالار است. جامعه به همان میزان که حق شهروندان را در مصون ماندن حریم شخصی آنها به رسمیت می‌شناسد، از حاکمیت نظام‌های تمامیت‌خواه و اقتدارگرا فاصله می‌گیرد. در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران، چه در قانون اساسی و چه در قوانین عادی به طور صریح به حریم خصوصی و حق خلوت اشخاص اشاره نشده و تاکنون، قانونی که تمامی جنبه‌های حق خلوت اشخاص را فرا گیرد، به تصویب نرسیده است. شاید این روند را باید ناشی از خود مفهوم حق خلوت دانست، که بیش از هر چیز دیگر واجد یک ظرفیت متحول و متغیر است. حمایت‌های صورت‌گرفته از این حق، چه در قالب حمایت‌های کیفری، چه در قالب حمایت‌های مدنی کافی به نظر نمی‌رسد. در این مقاله با روشی توصیفی - تحلیلی به بررسی، تحلیل و نقد حقوقی مفهوم حریم خصوصی و گستره مربوط به این حق در فضای مجازی ایران و تأثیر نظام‌های سیاسی حاکم بر قلمرو حمایت از این حق پرداخته‌ایم. در این راستا به بررسی نظام قانون‌گذاری و رویه حاکم و نقاط قوت و ضعف آن در ارتباط با خلوت اشخاص به‌طور خاص در فضای مجازی و ارائه راهکارهایی در زمینه ارتقای این حق پرداخته‌ایم.

حریم خصوصی از منظر اسناد بین‌المللی و منطقه‌ای و نظام حقوقی داخلی کشورها مورد توجه و حمایت قرار گرفته و در همه این اسناد حیثیت و محرمانگی افراد در جامعه مورد حمایت قرار گرفته است. در این خصوص می‌توان به اعلامیه جهانی حقوق بشر ۱۹۴۸، اعلامیه حقوق بشر اسلامی قاهره در سال ۱۹۹۰، کنوانسیون اروپایی حقوق بشر و بیانیه ۱۹۶۸ تهران اشاره کرد. در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران نیز اصول ۲۲، ۲۳ و ۲۵ قانون اساسی حریم خصوصی افراد را به صورت غیرمستقیم مورد حمایت قرار داده و محرمانگی افراد جز در موارد استثنایی و قانونی غیرقابل تعرض اعلام شده است. قوانینی نیز برای حمایت از نقض این حریم تصویب گردیده است. این قوانین در راستای حفظ حیثیت افراد وضع شده‌اند و می‌توانند حریم خصوصی فضای مجازی افراد را نیز در بر گیرند.

این مقاله با روشی توصیفی - تحلیلی در درجه اول به دنبال تبیین مفهوم حریم خصوصی و فضای سایبر و ارتباطات و چالش‌های این دو مفهوم باید رفت. پس از روشن شدن این مطلب باید بسترها و چالش‌هایی که حریم خصوصی در فضای مجازی با آن روبرو شده است را مورد واکاوی قرار داده و با ارائه راهکارهایی قلمرو و گستره این حق را در فضای سایبر طراحی نمود.

۱. تبیین مفهوم و تاریخچه حریم خصوصی

۱-۱. مفهوم حریم خصوصی

حریم خصوصی با اینکه مکرر در زبان محاوره و نیز مباحث فلسفی، سیاسی، اجتماعی و حقوقی استعمال می‌شود، لیکن هنوز تعریف واحد، روشن و متفق‌القولی از آن ارائه نشده است. مفهوم حریم خصوصی دارای ریشه‌های عمیقی در مباحث جامعه‌شناختی و انسان‌شناختی بوده که این امر حاکی از ارزش‌های مختلف این مفهوم در فرهنگ‌های مختلف می‌باشد.^۱ حریم خصوصی مفهومی سیال است، که امروزه از جمله آزادی وجدان و اندیشه، کنترل بر اطلاعات شخصی، رهایی از نظارت‌های سمعی و بصری دیگران، حمایت از حیثیت و اعتبار خود و حمایت در برابر تفتیش‌ها و تجسس‌ها و رهگیری‌ها را شامل می‌گردد.^۲

حریم خصوصی به لحاظ مفهوم لغوی از دو واژه حریم و خصوصی تشکیل شده است. حریم به معنای آنچه از پیرامون محدوده معقولی است که فرد انتظار دارد از دسترس دیگری مصون بماند. این دیگری، هم می‌تواند دولت باشد و هم سایر اشخاص حقیقی و حقوقی. حریم در لغت از ریشه «حرم» است و حرم به معنای محدوده، بازداشته شده، گرداگرد، دوروبر، و اطراف است.^۳ در نگاهی دیگر، حریم پیرامون خانه و عمارتی است که بدان تعلق دارد و مکانی که حمایت و دفاع از آن واجب است.^۴ به طور کلی «حریم خصوصی» یک مفهوم سیال است که معانی مختلفی از جمله آزادی اندیشه، کنترل بر جسم خود، کنترل بر اطلاعات راجع به خود، آزادی از نظارت‌های دیگران، خلوت و تنهایی، حمایت از حیثیت و اعتبار و حمایت در برابر تفتیش‌ها و تجسس‌ها را شامل می‌شود.

با وجود تمامی بحث‌های فوق درست است که نمی‌توان تعریفی جامع و مانع برای حق خلوت بیان نمود؛ ولی این بدان معنا نمی‌باشد، که ارائه تعریف نیز غیرممکن باشد. همچنان که بسیاری از حقوق‌دانان داخل و خارج کشور به ارائه تعریف در این زمینه اقدام نموده‌اند و بعضی نیز اظهار عجز نموده‌اند. مانند آرتور میلر «تعریف حق خلوت و حریم خصوصی دشوار است زیرا یک مفهوم مبهم و بسیار شکننده است.» یا ویلیام

۱. انصاری، باقر، حقوق حریم خصوصی، چاپ اول، تهران، انتشارات سمت، ۱۳۹۳، ص. ۱۱.

۲. انصاری، باقر، حقوق ارتباط جمعی، چاپ هفتم، تهران، انتشارات سمت، ۱۳۹۳، صص. ۲۹-۲۲.

۳. انصاری، باقر، «حریم خصوصی و حمایت از آن در حقوق اسلامی تطبیقی و ایران»، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، شماره ۶۶، ۱۳۸۳، ص. ۸۴۲.

۴. معین، محمد، فرهنگ فارسی، جلد اول، چاپ دوم، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۸۶، ص. ۲۲.

بی نی: «حتی جدی‌ترین مدافعان حق خلوت و حریم خصوصی باید اعتراف کنند که مشکلات جدی در تعریف ذات و قلمرو این حق وجود دارد.» و یا تام گرتی: «حریم خصوصی برای حقوق‌دانان بیش از هر چیز دیگر واجد یک ظرفیت متلون و متغیر است.» دشواری ارائه تعریف تا آنجا پیش رفته که برخی از حقوق‌دانان با یک نگاه شکاکانه انتقادی حریم خصوصی و حق خلوت را مورد مطالعه قرار داده‌اند. مهم‌ترین ادعای این افراد این است که حقی نسبت به حق خلوت وجود ندارد و حق خلوت چیز تازه‌ای نیست و مطلب خاصی هم نمی‌گوید، زیرا هر نفعی که به‌عنوان نفع حاصل از حق خلوت و حریم خصوصی مورد حمایت واقع شده را می‌توان در قالب دیگر منافع یا حقوق و به‌ویژه مالکیت و حق بر امنیت جسمانی مورد حمایت قرار داد، از این گروه به عنوان «تحويل‌گرایان» یاد می‌شود و حمایت از حق خلوت و حریم خصوصی را به دیگر حقوق تثبیت‌شده احاله می‌دهند.^۱

«هلن نیس بام» به‌جای حریم خصوصی حق خلوت را به‌کاربرده و می‌گوید حق خلوت آدمیان متضمن یک پناهگاه امن یا منطقه حفاظت‌شده برای آدمیان است، که مردم در آن از بازرسی دقیق و موشکافانه و احتمالاً نکوهش‌درباره امور شخصی خود می‌توانند رها و آزاد باشند.^۲

در لایحه حریم خصوصی که در زمان دولت هفتم از سوی کمیسیون لوایح دولت تهیه و به مجلس ارائه شد، در بند اول ماده ۲ در تعریف حریم خصوصی قید شده بود: «حریم خصوصی قلمروی از زندگی هر شخص است که آن شخص عرفاً یا با اعلان قبلی در چارچوب قانون، انتظار دارد دیگران بدون رضایت وی بدان وارد نشوند یا بر آن نظارت نکنند، یا به اطلاعات راجع به آن دسترسی نداشته باشند، یا آن قلمرو را مورد تعرض قرار ندهند. جسم، البسه، و اشیاء همراه افراد، اماکن خصوصی و منازل، محل‌های کار، اطلاعات شخصی و ارتباطات خصوصی با دیگران حریم خصوصی محسوب می‌شوند.»

۲-۱. تاریخچه توجه به حریم خصوصی

پذیرش و شناخت حریم خصوصی به‌عنوان یک حق انسانی، ریشه‌ای عمیق در تاریخ دارد. در انجیل، اشارات بی‌شماری به این موضوع شده و در قوانین یهود، از دیرباز مکتوم ماندن مسائل شخصی از انظار دیگران، به رسمیت شناخته شده است. در چین

۱. انصاری، باقر، «حریم خصوصی و حمایت از آن در حقوق اسلامی تطبیقی و ایران»، منبع پیشین، ص. ۱۲.

۲. م نیس بام، هلن، «حمایت از حق خلوت آدمیان در عصر اطلاعات»، ترجمه عباس ایمانی، مجله پژوهش‌ها،

شماره ۲، ۱۳۸۱، ص. ۹۹.

باستان و یونان نیز مصونیت‌هایی در این زمینه وجود داشته است. «در سوگندنامه بقراط که به ۳۰۰ سال قبل از میلاد برمی‌گردد، پزشکان سوگند می‌خورند که رابطه آنان با بیماران محرمانه بماند.»^۱

موضوع حریم خصوصی در قرآن مجید هم مورد توجه و تکریم فراوان قرار گرفته است. در قرآن مجید، در سوره‌های نور و حجرات و در کلام حضرت محمد (ص) بر ضرورت احترام به حریم خصوصی تأکید شده است. این حق بیش از ۱۴۰۰ سال پیش مورد تأکید اسلام قرار گرفته است، در حالی که نخستین جرقه‌های حمایت حقوقی از حریم خصوصی و حق خلوت حتی در مواضع تحول‌گرایان غرب به قرون ۱۷ و ۱۸ میلادی بر می‌گردد.

تحقیقات و مطالعات مردم‌شناسی نشان می‌دهد در تمام جوامع، تمام زمان‌ها و دوره‌ها، حتی در جوامع ابتدایی، قواعد اجتماعی وجود داشته که ورود به اماکن خاصی را محدود می‌کرده و حضور در اماکن معینی را ممنوع می‌دانسته است. در عین حال، مطالعه حریم خصوصی از زوایای حقوقی، فلسفی یا مذهبی و اخلاقی نتایج متفاوتی به دنبال دارد. برای نمونه برخی صاحب‌نظران مسائل حقوقی می‌گویند که موضوع حریم خصوصی افراد از منظر حقوقی بدون سابقه طولانی است. آنان معتقدند مقاله مشترکی که وارن و براندیس با عنوان «حق مصونیت حریم خصوصی» در سال ۱۸۹۰ م. چاپ و منتشر کردند، اولین بحث جدی و صریحی است که موضوع حریم خصوصی افراد را در چارچوب قوانین حقوقی مطرح کرده است. انگیزه تألیف این اثر نیز آن بود که وارن، یکی از مؤلفان این مقاله، از گزارش مطبوعات درباره ضیافتی که در منزل وی بر پا شده بود، به شدت خشمگین می‌شود و به همراه همکار حقوقی پیشین خود این مقاله را چاپ و منتشر می‌کند.^۲

با وجود این، حمایت از این حریم در کشورهای غربی وجود داشته است. در سال ۱۳۶۱ میلادی، در انگلستان مأمورانی به کار گمارده شدند تا کسانی را که چشم‌چرانی می‌کنند یا فال‌گوش می‌ایستند، دستگیر کنند. در سال ۱۷۶۵ میلادی، لرد کامدن انگلیسی قانونی را وضع کرد که بر اساس آن برای ورود به خانه‌های مردم و مصادره یادداشت‌ها و مکتوبات آنان، داشتن مجوز الزامی شد. لرد «کامدن»، در رد حکم ورود به خانه و توقیف اوراق، نوشت: «به‌راحتی می‌توان گفت در این کشور هیچ قانونی وجود ندارد که آنچه را مدعیان انجام داده‌اند، توجیه کند. اگر چنین قانونی وجود داشت، همه

۱. بروجردی، مهدخت، حریم خصوصی در جامعه اطلاعاتی، تهران، انتشارات دادگستر، ۱۳۸۲، ص. ۳.
 ۲. شاه‌قلی، احمدرضا، «اخلاق رسانه و حریم خصوصی: رویکردی اسلامی»، فصلنامه رسانه، شماره ۸۰، ۱۳۸۸، ص. ۴۲.

آرامش را از جامعه می‌ربود، زیرا اوراق آدم‌ها معمولاً عزیزترین مایملکی است که یک آدم می‌تواند داشته باشد.» در سال ۱۸۵۸، در فرانسه قانونی وضع شد که انتشار مسائل خصوصی را ممنوع کرد و برای حریم‌شکنان مجازات‌هایی در نظر گرفت. در سال ۱۸۸۹، قوانین نروژ، انتشار اطلاعات مربوط به افراد و امور خصوصی آنها را ممنوع اعلام کرد. اعلامیه جهانی حقوق بشر را که در سال ۱۹۴۸ منتشر شد، می‌توان شاخص مدرن حفظ حریم خصوصی در سطح بین‌المللی دانست که به‌طور خاص از حریم مکانی و ارتباطی حمایت می‌کند. از سال ۱۸۹۰ هم در قوانین عمومی آمریکا، این حق به رسمیت شناخته شده است.

در ایران نیز با آنکه نظام حقوقی کشورمان، دست‌کم از زمان تصویب اولین قانون اساسی، با عطف به حمایت‌های سنتی از حق حریم خصوصی مانند رعایت حرمت مسکن اشخاص و منع باز کردن نامه‌های شخصی و غیره آشنا شده است، در فرهنگ عمومی نیز حریم خصوصی اهمیت خاصی داشته است؛ تا حدی که کمتر از صد سال پیش در ایران مردم با این استدلال که با صدور شناسنامه می‌خواهند نام خود و متعلقاتشان را در دفتر دولت بنویسند، با ثبت‌احوال مبارزه می‌کردند و کسی حق نداشته است نام همسر و فرزند یا تعداد زوجات، فرزندان و سن آنان را بداند. ولی حمایت و شیوه برخورداری افراد از حقوق در تمامی اعصار به یک میزان نبوده و تحول نهادهای حقوقی برحسب نظام اجتماعی، نژاد، دین و اقلیم گوناگون فراز و نشیب‌هایی به خود داشته و هیچ‌گاه در طول تاریخ مسیر واحدی را نپیموده است.^۱

۲. مفهوم فضای مجازی (سایبر)

امروزه سیستم‌های رایانه‌ای و فضای مجازی رایانه، تجاوز و تعدی به حریم خصوصی اشخاص حقیقی و حقوقی را که از بنیادی‌ترین و اساسی‌ترین حقوق بشری تلقی می‌شود و با شخصیت وی ارتباط تنگاتنگ دارد، بیش از پیش سهل‌الوصول کرده است؛ به‌گونه‌ای که مجرمان در اقصا نقاط جهان فارغ از مرزهای جغرافیایی، حق انسان به تنها بودن به و با خود بودن، و به دور از چشم و نگاه کنترل‌کننده دیگران و رها از تفتیش و تجسس دیگران زیستن را مورد تعرض قرار می‌دهند. اگر پیش از ظهور فناوری رایانه‌ای توانایی ورود به حریم خصوصی اشخاص و سرقت اطلاعات محدود بود، با ظهور آن امکان طرح‌ریزی و هتک حریم خصوصی و سرقت اطلاعات سری و خصوصی اشخاص فراهم گشت که پیش از آن تصورش هم نمی‌رفت. همچنین، اگر

۱. اردبیلی، محمد، حقوق جزای عمومی، جلد اول، چاپ چهل و هفتم، نشر میزان، تهران، ۱۳۹۵، ص. ۶۰.

پیش از این جاسوسان اطلاعات با مشکلاتی مواجه بودند و چندان امیدی به اقدامات مجرمانه خود نداشتند، این سیستم‌ها امکاناتی فراهم کرده‌اند که در کمترین زمان ممکن و با دقت و وضوح بسیار بالا، اطلاعات سری و غیرسری موردنظر خود را به دست آورند. اگر شنود و استراق سمع تنها واجد این مفهوم بود که باید شخصی مستور درجایی یا با برداشتن تلفنی اطلاعات دیگران را کسب کند و درواقع تنها از این طریق بود که مجرمان می‌توانستند به آنچه از فعل مجرمانه خود دنبال می‌کردند نائل شوند، سیستم‌های رایانه‌ای این امکان را فراهم آورده‌اند که در فرای مرزها و اقصا نقاط جهان، اطلاعات دیگران بدون اینکه خودشان متوجه شوند سرقت شود و ارزش ذاتی آن از بین برود و از حالت خصوصی و سری بودن خارج شود. لیکن رایانه همچون چاقویی است که منحرفان اجتماعی از لبه تیز آن علیه بشریت استفاده می‌نمایند.

به‌طور کلی برای وارد شدن به اینترنت یا فضای شبکه‌های بین‌المللی ابزاری لازم است، از جمله کامپیوتر، مودم، وصل بودن به شبکه‌های بین‌المللی اینترنت، شبیه‌سازی و مجازی‌سازی. از مصادیق شبیه‌سازی می‌توان به کسب شخصیت یا موفقیت موهوم و خیالی یا مشابه یک شخصیت مهم توسط کاربر اشاره کرد. تمام اطلاعاتی که در اینترنت و شبکه‌های بین‌المللی وجود دارد یا خلق می‌شود (اعم از واقعی و غیرواقعی) به‌صورت فیزیکی و ملموس وجود ندارند و درواقع آنچه در صفحه مانیتور مشاهده می‌شود، موضوعات مجازی می‌باشند که به‌صورت دیجیتالی وارد شبکه شده‌اند. برای آنکه شخص کاربر وارد فضای سایبراز طریق شبکه اینترنت شود باید پس از فراهم آوردن تجهیزات اولیه (کامپیوتر، مودم، خطوط مخابراتی) به شبکه وصل شده و پس از آن آدرس و سایت موردنظر خود را انتخاب کرده و با توجه به نوع، موضوع و هدف خود به بررسی یا اقداماتی در آن بپردازد.

با توجه به این توضیحات و تعاریف ارائه‌شده می‌توان گفت که فضای سایبر «محیطی است مجازی و غیرملموس که در فضای شبکه‌های بین‌المللی (که از طریق اینترنت به هم وصل می‌شوند) وجود دارد. در این محیط، تمام اطلاعات مربوط به روابط افراد، ملت، فرهنگ‌ها، کشورها، به‌صورت ملموس و فیزیکی (به‌صورت نوشته، تصویر، صوت و اسناد) در یک فضای مجازی و به شکل دیجیتالی وجود داشته مقابل استفاده و دسترس استفاده‌کنندگان و کاربران می‌باشد، کاربرانی که از طریق کامپیوتر و شبکه‌های بین‌المللی به هم مرتبط می‌باشند.»^۱

۱. باستانی، برومند، جرایم کامپیوتری و اینترنتی، جلوه‌ای نوین از بزهکاری، چاپ سوم، تهران، انتشارات بهنامی، ۱۳۸۶، ص. ۳۶.

۳. ارتباط بین حریم خصوصی و فضای سایبر

ابتدا باید به ریشه حریم خصوصی بپردازیم. حریم خصوصی از زمانی اهمیت پیدا می‌کند که فرد اهمیت دارد و بدون فرد، حریم او هم وجود نخواهد داشت. از این روست که حریم خصوصی یک مفهوم مدرن است. در گذشته آنچه مهم بود جمع و جامعه بود و از این رو حریم جامعه یعنی مرز اهمیت پیدا کرده است. این‌گونه است که جنگ‌ها در گذشته از نظر کمی بسیار بودند و توجه زیادی هم به آنها شده است. با این حال در دوران مدرن با رشد تفکرات انسان‌گرایانه فرد اهمیت می‌یابد و همین موضوع خود را در حریم خصوصی نشان می‌دهد. حال توجه به این نکته جالب و ضروری است که همین فرد، تأثیرگذارترین عنصر در فضای مجازی است. فرد است که به اینترنت به‌مثابه کاربر آن هویت می‌بخشد. این موضوع بخصوص در سال‌های جدید و با ظهور شبکه‌های اجتماعی شکل تازه‌ای به خود گرفته است، چون در شبکه اجتماعی، آن که در مرکز توجه است همین کاربر یا به عبارتی فرد است. اوست که تولید محتوا می‌کند، نظر می‌دهد و جریان می‌سازد. حال که معلوم شد چرا و چگونه موضوع حریم خصوصی با فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی گره خورده است، باید به بسترهای مناسب نقض حریم خصوصی در فضای اینترنت بپردازیم و بعد از آن به این موضوع خواهیم پرداخت که چه کسانی با چه اهدافی اقدام به نقض حریم خصوصی در فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی می‌کنند.

۳-۱. ناشناخته ماندن: فرصتی برای نقض حریم

بستر اول این است که فرد یا کاربر در فضای مجازی امکان ناشناخته ماندن دارد. درست است که سازمان‌های اطلاعاتی و پلیسی و نیز هکرهای حرفه‌ای توانایی تشخیص هویت را دارند و درست است که بسیاری از کاربران با هویت معلوم در این فضا حاضر می‌شوند، اما مهم این است که امکان ناشناس ماندن برای کاربران در وضع عادی وجود دارد. این ناشناخته ماندن به صورت همزمان می‌تواند فرصت و تهدیدی برای حریم خصوصی در فضای مجازی باشد. از سویی فردی که ناشناخته بماند در حقیقت فردی جدید یا هویتی متفاوت برای خود اعتبار می‌کند، تا حریم خصوصی واقعی او مصون بماند و از سوی دیگر همین فرد می‌تواند تهدیدی برای دیگر کاربران اینترنتی باشد. او می‌تواند با همین هویت نامعلوم تخلفات مختلفی انجام دهد که یکی از آنها نقض حریم خصوصی است. در فضای مجازی افرادی با انگیزه‌های مختلف و بدون تعیین هویت دست به سرقت اطلاعات خصوصی و سو استفاده از آنها و به بیان دیگر نقض حریم

خصوصی می‌زنند. بنابراین خود ماهیت ناشناخته ماندن در فضای مجازی عاملی است در راستای نقض حریم خصوصی و همین خصوصیت قلمرو و گستره این حق را در فضای مجازی متفاوت از فضای فیزیکی می‌کند.^۱

۳-۲. آنلاین بودن، خطری برای نقض حریم خصوصی

علاوه بر این، میل شدید و روزافزون کاربران برای آنلاین بودن و انجام کارهای شخصی خود در محیط مجازی این فضا را به عنوان محملی مناسب برای نقض حریم خصوصی بدل می‌کند. امروزه به‌ویژه با گسترش تلفن‌های هوشمند و نرم‌افزارهای کاربردی آنها و نیز توسعه اینترنت‌های همراه، اکثر کاربران تقریباً در همه ساعات شبانه‌روز آنلاین هستند و بسیاری از کارهای خود را از راه رفتن تا غذا خوردن و مکان‌های مورد علاقه و خیر خواندن را در محیط مجازی پی می‌گیرند. وجود چنین اطلاعاتی در محیط مجازی بسیاری از افراد را که به دنبال ارتکاب جرم به انگیزه‌های مختلف هستند، وسوسه می‌کند تا از این محیط استفاده کنند.^۲ نبود فرهنگ لازم برای استفاده صحیح از این فضای پیش رو و از طرف دیگر ضعف آموزش‌های لازم به افراد جامعه و نبود قوانین و مقررات مترقی در راستای حمایت از کسانی که در این فضا هستند و استفاده می‌کنند و عواملی از این قبیل موجب گردیده است که آنلاین بودن به خطری برای نقض حریم خصوصی در فضای سایبر منجر شود. نتیجه این بحث این است که ما باید در ترسیم این حق یعنی حریم خصوصی در فضای مجازی نسبت به فضای فیزیکی در تمام ابعاد اعم از قانون‌گذاری، سیاست‌گذاری و مقررات‌گذاری این تفاوت‌ها را درک کرده و مورد توجه قرار دهیم.

۳-۳. انحصار، راهی به حریم شخصی در فضای مجازی

بستر دیگر نقض حریم خصوصی، انحصار خدمات‌رسانی در اینترنت است. درست است که در فضای کنونی شرکت‌های مختلفی به ارائه اطلاعات در محیط مجازی اقدام می‌کنند، ولی همه می‌دانند سرویس‌دهنده‌های برتر اینترنت چند شرکت محدود هستند. به‌ویژه اگر بخواهید در یک شبکه اجتماعی عضو شوید، ترجیح شما این خواهد بود که به شبکه عام‌الشمول‌تر بروید. حال این شرکت‌ها با وضع قواعد پیچیده و آمره به عنوان قواعد حریم خصوصی، به‌صورت ظاهری با رضایت فرد اقدام به نقض حریم

۱. محسنی، فرید، حریم خصوصی، چاپ دوم، انتشارات دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۹۴، ص. ۳۳.

۲. محسنی، فرید؛ و فریدون قاسم‌زاده، «حریم شخصی در فضای مجازی با تکیه بر حقوق ایران»، فصلنامه علمی و پژوهشی شریف، شماره ۳۴، ۱۳۸۵، ص. ۱۷۶.

خصوصی کاربر می‌کنند. اگر شما هم مثل بسیاری از افراد بدون خواندن قراردادهای طولانی (و البته اغلب به زبان انگلیسی) شرکت‌ها دکمه قبول دارم را فشار دادید، بدانید احتمالاً به این شرکت‌ها اجازه نقض حریم خصوصی خود را داده‌اید.^۱ در حل این چالش باید راهکارهای حقوقی را ارائه داد و برای شرکت‌های ارائه‌کننده خدمات قواعدی را پیش‌بینی کرد. باز هم در این زمینه با یک تفاوت مهم و بنیادین بین گستره و تعریف و مفهوم شناسی حریم خصوصی در فضای فیزیکی و فضای سایبر مواجه هستیم که باید در تمام سطوح بدان توجه داشت.

۴. دولت‌ها در مقام ناقضان اصلی حریم خصوصی سایبر

دولت‌ها می‌توانند به‌عنوان یک ناقض بزرگ حریم خصوصی در فضای مجازی شناخته شوند. دلیل این موضوع در وقایعی است که در حملات و معضلات تروریستی صورت گرفته و خصوصاً پس از حادثه یازدهم سپتامبر آمریکا نهفته است. در این وقایع دولت آمریکا (و پس از آن بیشتر دولت‌های جهان) به این نتیجه رسیدند که در دوگانه حریم خصوصی و امنیت باید طرف امنیت را بگیرند. حاصل این نظریه بعداً در قالب شنود تلفن‌های شهروندان آمریکایی و متعاقباً در شنود تلفن‌های سران کشورها و مقررات سختگیرانه در خصوص مهاجرت و مسافرت به آمریکا دیده شد. قوانینی که در این زمینه‌ها تصویب گردیده و تا این روزها هم معتبر هستند و روزبه‌روز هم بر تعداد آنها افزوده می‌شود و به اکثر کشورها نیز سرایت کرده و مورد الگوبرداری قرار گرفته است. همین بدبینی و فضایی که ایجاد شده است موجب ترسیم فضایی محدود از حریم خصوصی خواهد گردید و طبیعتاً دولت‌ها تمایل خواهند داشت با توجیه برقراری امنیت و نظم عمومی مضیق‌ترین تعریف از حریم خصوصی در فضای مجازی ارائه دهند. بارزترین مثال در این خصوص اقدام دولت آمریکا بوده است که بدون اطلاع شهروندان اقدام به نظارت بر عملکرد کاربران اینترنتی این کشور و حتی برخی کشورهای دیگر می‌کند.

۵. شرکت‌ها و کسب درآمد از حریم افراد

شرکت‌های مختلفی در جهان هستند که یکی از منابع درآمدشان همین نقض حریم خصوصی یا استفاده از اطلاعات شخصی است. همان‌طور که بیان شد اغلب این موضوع به‌ظاهر با اطلاع و رضایت، ولی در باطن به‌صورت کاملاً ناآگاهانه اتفاق می‌افتد.

شرکت‌ها با رصد فعالیت کاربران در محیط اینترنت، علاقه‌مندی‌ها و سایر اطلاعات کاربران را متوجه می‌شوند و آن گاه با فروش این اطلاعات به شرکت‌های تولیدکننده کالا و خدمات، درآمد به دست می‌آورند. مثال بارز این موضوع جستجو در گوگل است. وقتی شما یک برند را در گوگل سرچ کنید، گوگل می‌تواند با اطلاع دادن این جستجو به آن برند، نام شما را در زمره علاقه‌مندان این شرکت درآورد و در نهایت کار شرکت برای تبلیغات هدفمند را ساده کند.

۶. هکرها و کاربران: ناقضانی باانگیزه‌های مختلف

در نهایت باید به هکرها و حتی کاربران ساده اینترنت اشاره کرد. هکرها باانگیزه‌های مختلف، از شرافتمند گرفته تا کسب پول، به نقض حریم خصوصی افراد اقدام می‌کنند. در عین حال برخی کاربران هم هستند که با انگیزه‌های شخصی، حریم خصوصی کاربران دیگر را نقض می‌کنند. همه ما خبرهای بسیاری در این خصوص شنیده‌ایم که عمومی‌ترین آن انتشار عکس‌های خصوصی فرد مورد علاقه برای ازدواج بعد از شکست‌های عشقی است.

البته در فضای مجازی علاوه بر ناشناخته بودن، ابزارهای دیگری برای حفظ حریم خصوصی وجود دارد. مثلاً اینکه بسیاری از شرکت‌ها حداقل راه را بر هکرها می‌بندند و سعی دارند با انواع و اقسام کارهای فنی مانع نقض حریم کاربران خود شوند یا اینکه رسانه‌ها شدیداً به موضوع حریم خصوصی افراد حساس هستند و هر خبری در این رابطه به سرعت به تیر رسانه‌های جهان تبدیل می‌شود. با این حال فضای مجازی در اینجا هم مثل همه ساحت‌های دیگر (از نسبت حریم خصوصی با علم گرفته تا اخلاق و امنیت اجتماعی و سیاسی) یک چاقوی برنده است. در این روزها که کاربران دارند به اصلی‌ترین قطب اینترنت تبدیل می‌شوند، این خود ما هستیم که به دیگران اجازه می‌دهیم وارد حریم خصوصی ما شوند یا نه.

۷. نقض حریم خصوصی در فضای مجازی

تا اینجا دانستیم که انسان به حکم طبیعت و سرشت باید دارای حریم خصوصی باشد و از آن محافظت نماید. در مقابل اشخاص باید نسبت به صیانت و رعایت حریم خصوصی سایرین اقدام نمایند. نقض حریم خصوصی در فضای مجازی یکی از مهم‌ترین مسائل روز جامعه ماست که از دو منظر قابل بررسی است. یکی از جانب قربانیان نقض حریم خصوصی در فضای مجازی و دیگری از سوی ناقضان حریم خصوصی در فضای

مجازی. طبیعی است که هر دوی این جنبه‌ها در تعریف و ترسیم مفهوم حریم خصوصی و تفاوت‌های آن با فضای فیزیکی مؤثر خواهد بود.

بزه‌دیدگان در فضای مجازی نقش مهمی را در بروز جرایم ناقض حریم خصوصی ایفا می‌کنند و در عین حال می‌توانند در اقدامات پیشگیرانه علیه جرایم سایبری نقش آفرین باشند. بسیاری از بزه‌دیدگان جرایم سایبری و کسانی که حریم خصوصی آنان در فضای مجازی نقض می‌گردد، استعدادی قابل توجه برای قربانی شدن بروز می‌دهند و به راحتی طعمه بزهکاران سایبری می‌شوند. بعضی کلاهبرداری‌های اینترنتی ناشی از کسب اطلاعات به روش‌های بسیار ساده و سوءاستفاده از عکس‌ها و اسرار شخصی نمونه‌هایی از این موضوع می‌باشد.

ضعف شخصیتی، فقدان اطلاعات کافی در رابطه با محیط مجازی و عدم دقت در محافظت از داده‌ها مواردی است که قربانی بزه سایبری را در قربانی شدنش مساعدت می‌کند. اشخاص بایستی نسبت به صیانت از حریم خصوصی خود همت نمایند، بسیاری اشخاص بدون رعایت مسائل امنیتی، خصوصی‌ترین اطلاعات خود را بر روی سیستم رایانه‌ای و یا حامل‌های داده نظیر فلش و کارت‌های حافظه و تلفن همراه و سی‌دی ذخیره نماید و به نوعی دست بزهکار سایبری را در تعرض به حریم خصوصی باز می‌گذارند و اینچنین استعداد قربانی شدن در فضای مجازی را از خود نشان می‌دهند. جنبه دیگر موضوع همان طور که معروض گردید، مربوط به ناقضان حریم خصوصی در فضای مجازی است. این بزهکاران زمانی که وارد فضای مجازی یا همان اینترنت می‌شوند، در خیالی خام آنها ملک خود دانسته و اجازه هرگونه فعالیت و ورود به حریم خصوصی دیگران را به خود می‌دهند. در زیر به بعضی مصادیق نقض حریم خصوصی در فضای مجازی که در قانون جرایم رایانه‌ای جرم‌انگاری شده است، می‌پردازیم:

- دسترسی غیرمجاز به داده‌های رایانه‌ای یا مخابراتی نظیر هک ایمیل یا اکانت اشخاص
- شنود غیرمجاز محتوای در حال انتقال در سیستم‌های رایانه‌ای یا مخابراتی نظیر استفاده از نرم‌افزارهای شنود چت‌های اینترنتی.
- دسترسی غیرمجاز به داده‌های سرّی در حال انتقال در سیستم‌های رایانه‌ای یا مخابراتی یا حامل‌های داده یا تحصیل و شنود آن.
- در دسترس قرار دادن داده‌های سرّی در حال انتقال در سیستم‌های رایانه‌ای یا مخابراتی یا حامل‌های داده برای اشخاص فاقد صلاحیت.
- نقض تدابیر امنیتی سیستم‌های رایانه‌ای یا مخابراتی به قصد دسترسی به داده‌های سرّی در حال انتقال در سیستم‌های رایانه‌ای یا مخابراتی یا حامل‌های داده.

- حذف یا تخریب یا مختل یا غیر قابل پردازش نمودن داده‌های دیگری از سیستم‌های رایانه‌ای یا مخابراتی یا حامل‌های داده به طور غیرمجاز.
- از کار انداختن یا مختل نمودن سیستم‌های رایانه‌ای یا مخابراتی به طور غیرمجاز نظیر غیرفعال‌سازی دیتابیس تارنها و ممانعت از دسترسی اشخاص به پایگاه اینترنتی‌های شخصی.
- ممانعت از دسترسی اشخاص مجاز به داده‌های یا سیستم‌های رایانه‌ای یا مخابراتی به طور غیرمجاز.
- ربودن داده‌های متعلق به دیگری به طور غیرمجاز.
- هتک حیثیت از طریق انتشار یافتن صوت و فیلم تحریف‌شده دیگری به‌وسیله سیستم‌های رایانه‌ای یا مخابراتی.
- نشر اکاذیب از طریق سیستم‌های رایانه‌ای یا مخابراتی به قصد اضرار به غیر یا تشویش اذهان عمومی.
- فروش یا انتشار یافتن یا در دسترس قرار دادن گذرواژه یا هر داده ناقضان حریم خصوصی در فضای مجازی به دلایلی نظیر افسردگی، عصبانیت، حسادت، انتقام‌جویی، حس تنفر، تفریح و سرگرمی، خودکم‌بینی و حقارت، حس رقابت و عدم توجه به اصول اخلاقی و ارزش‌های جامعه، خود را مجاز به ورود به حریم خصوصی قربانیان دانسته و خسارات جبران‌ناپذیری را به حیثیت و مال و حتی جان اشخاص وارد می‌سازند.

۸. رابطه امنیت داده و حریم خصوصی

مفهوم حریم خصوصی (اطلاعاتی) را پیش از این مورد بررسی قرار دادیم. دیدیم که مراد از این اصطلاح، مصون بودن داده‌های مربوط به حوزه‌ای از زندگی انسان‌ها است که نوع بشر انتظار دارد که سایرین بدون اجازه وی به آنها دسترسی نیافته و آنها را مورد پردازش قرار ندهند. از سوی دیگر واژه امنیت نیز به معنی در امان بودن، بی‌بیمی، مصون بودن و رها بودن از هرگونه خطر و مراقبت به کار رفته است. واژه امنیت با لحاظ معانی پیش‌گفته، مبین حالتی است که در آن شخص از به خطر نیفتادن و ایمن بودن مطلوب‌های خود اطمینان داشته باشد، و از این‌رو از منظر ادبی برای استعمال صحیح این واژه می‌باید که آن را به شخص نسبت داد (مثلاً امنیت شخص از جهت به خطر نیفتادن حیات یا اموال یا داده‌های او) لیکن با کمی مسامحه در تعبیر می‌توان آن را به نفس مطلوب‌های شخص نیز منتسب نمود (امنیت حیات، امنیت اموال، امنیت داده).

بر این اساس منظور از اصطلاح امنیت داده وضعیتی است که طی آن اشخاص نسبت به هرگونه تعرض و تجاوز دیگران به داده‌هایی که مربوط به ایشان است احساس مصونیت و بی‌بیمی می‌کنند. با تقسیم بندی و تحلیلی که از مفهوم امنیت شد می‌توان گفت که نقض امنیت داده‌ها به دو شکل قابل تصور است: تعرض به تمامیت و سلامت داده‌ها و اطلاع یافتن از محتوای داده‌ها (نقض محرمانگی). تعرض به تمامیت داده‌ها نیز می‌تواند به شکل تغییر دست‌کاری آنها و یا اینکه از طریق سلب حقوق اختصاصی دارند آنها باشد (مثل اینکه کسی داده‌های متعلق به دیگری را از طریق شبکه برداشته و تصاحب کند).^۱

اصطلاح حریم خصوصی اطلاعاتی از یکسو به معنی منع دیگران از وقوف به داده‌هایی است که اختصاص به یک شخص دارد و از سوی دیگر به مفهوم منع دیگران از هرگونه تصاحب و تخصیص این داده‌های به خود و همچنین منع ایشان از تغییر و دست‌کاری کردن این‌گونه داده‌ها است.

بنا بر مراتب فوق تردیدی باقی نمی‌ماند که در حوزه فناوری اطلاعات و ارتباطات، امنیت داده و حریم خصوصی (اطلاعاتی) دو اصطلاح مترادف و دارای مفهوم واحد می‌باشند. لذا هر جا سخن از مفهوم، اصول، قلمرو و نقض حریم خصوصی اطلاعاتی است می‌توان از امنیت داده نیز سخن گفت و کلیه اعمالی که ناقض یکی تلقی می‌شوند ناقض دیگری نیز می‌باشند. به‌عنوان مثال افشای داده‌های مربوط به بیماری‌های شخص تخلفی است که هم ناقض حریم خصوصی اطلاعاتی اوست و هم امنیت شخص را از جهت مصون از تعرض بودن داده‌های شخصی (امنیت داده) او نقض نموده است.

۸-۱. رابطه امنیت اطلاعات و حریم خصوصی

مفهوم اطلاعات همان‌طور که پیش‌تر اشاره شد در معنی اخص خود با مفهوم داده، تفاوت‌هایی دارد و اطلاعات به این معنی، مفهومی است که از داده تحصیل می‌شود. به عنوان مثال در یک نامه حروف به‌کاررفته در آن داده محسوب می‌شوند، ولی اینکه نامه دلالت بر این دارد که نویسنده آن برادر مخاطب بوده و اینکه در خصوص وضعیت بیماری خود توضیحاتی ارائه داده است جملگی اطلاعاتی هستند که از این داده‌ها به دست می‌آید.

از منظر امنیت نیز باید گفت که حفظ صحت (مالیت و مالکیت) اطلاعات و حفظ محرمانگی آنها تأمین‌کننده امنیت اطلاعات است. یعنی اینکه اولاً اطلاعات شخصی یک

۱. کوشکی، غلام‌حسین، «حمایت از حریم خصوصی در مکان خصوصی در مقررات دادرسی کیفری ایران»، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۵۸، ۱۳۸۶، ص. ۱۲۱.

فرد دچار تغییر و اصلاح غیرمجاز نشده و اطلاعات نادرست تولید نشود، و ثانیاً اطلاعات شخصی افراد بدون مجوز قانونی تصاحب نشوند. ثالثاً بدون مجوز قانونی کسی مبادرت به افشا یا وقوف بر آنها نکند.^۱

از منظر حریم خصوصی اطلاعاتی آنچه بیش از همه مدنظر است، صیانت از اطلاعات واقعی و صحیح منتسب به اشخاص است، نه لزوماً تأمین و تضمین صحت اطلاعات و اصولاً قوانین حمایت‌کننده از اشخاص در قبال اطلاعات نادرست پیش از رواج فناوری اطلاعات و ارتباطات نیز وجود داشته اند (مثل جرم‌انگاری افترا).

از آنجا که نقض هر یک از دو مؤلفه صحت و محرمانگی در خصوص اطلاعات ممکن است توأم با نقض حریم خصوصی اطلاعاتی به مفهوم پیش گفته باشد، یا نباشد، لذا در باب نسبت امنیت اطلاعات به مفهوم اصح کلمه با حریم خصوصی اطلاعاتی نمی‌توان قائل به انطباق کامل میان این دو شد و نسبت آنها را تساوی تلقی نمود، بلکه به نظر می‌رسد با توجه به گسترده‌تر بودن بحث امنیت اطلاعات از حریم خصوصی اطلاعاتی از میان نسب اربعه می‌توان قائل به عموم و خصوص مطلق شد. به عنوان مثال در حالی که هرگونه تحصیل و پردازش اطلاعات شخصی واقعی شهروندان در عین حال که نقض حریم خصوصی اطلاعاتی ایشان است، نقض امنیت اطلاعاتی (نقض محرمانگی) آنها نیز محسوب می‌شود، لیکن عکس این رابطه لزوماً برقرار نیست و به عنوان مثال ایراد تهمت و افترا از طریق منتسب نمودن وصفی خاص به شخص (مثلاً ارتکاب یک قتل) نقض امنیت اطلاعاتی شخص محسوب می‌شود (نقض صحت) لیکن نقض حریم خصوصی اطلاعاتی شخص محسوب نمی‌شود، زیرا این اطلاعات واقعاً به آن شخص انتساب ندارد تا افشاء آن به این دلیل ممنوع باشد.

نتیجه اینکه برای پوشش دادن حریم خصوصی و امنیت در این دو حوزه نیازمند قوانین مجزا و جامع در هریک از این دو زمینه هستیم.

۸-۲. رابطه امنیت شبکه و حریم خصوصی

مراد از شبکه مجموعه‌ای از اشیاء یا امکانات یا حتی اشخاصی است که با یکدیگر دارای گونه‌ای از تعامل و همچنین پیوند یا پیوندهایی بوده و جزئی از یک مجموعه کلی هدفمند می‌باشند. به عنوان مثال شبکه راه‌های یک کشور (مجموعه‌ای از امکانات)، شبکه مخابراتی یک منطقه (مجموعه‌ای از اشیاء و فناوری‌ها) و یا شبکه باندهای مافیایی (مجموعه‌ای از انسان‌ها) را می‌توان از مصادیق این واژه به مفهوم پیش گفته تلقی کرد.^۲

۱. عالی‌پور، حسن، حقوق کیفری فناوری اطلاعات (جرایم رایانه‌ای)، تهران، انتشارات خرسندی، ۱۳۹۰، ص. ۱۲۱.

۲. رحمدل، منصور، «حق انسان بر حریم خصوصی»، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره ۷۰، شماره ۱۰،

۱۳۸۴، ص. ۶۹.

در حوزه فناوری اطلاعات و ارتباطات واژه شبکه در مفهوم خاص‌تری به کار می‌رود که البته با مفهوم پیش‌گفته سنخیت تام دارد. در این مفهوم، مراد از شبکه دو یا چند کامپیوتری است که به منظور تبادل، ردیابی، مدیریت، و ذخیره داده‌ها به کار می‌رود. شبکه جهانی اینترنت نمونه بارز چنین مفهومی است که از تعداد بی‌شماری کامپیوتر متصل به هم تشکیل شده است.

اگر بخواهیم دو مؤلفه اصلی امنیت یعنی صحت و محرمانگی را در خصوص شبکه در نظر بگیریم خواهیم دید که صحت آن منوط به عدم تخریب یا تصاحب تجهیزات آن از یک سو و همچنین عدم تعرض به جنبه‌های نرم‌افزاری آن که کارکرد صحیح و کامل آن را تأمین می‌کند، از سوی دیگر بوده و محرمانگی آن نیز منوط به منع دیگران از ورود به حیطه‌های ممنوعه آن می‌باشد.

از این میان عدم تخریب و تصاحب تجهیزات مربوط به شبکه امری است که اصولاً ارتباطی به حقوق فناوری اطلاعات نداشته و در خصوص تمامی صور اموال و مالکیت نیز متصور است و لذا نسبتی میان این مفهوم از امنیت با حریم خصوصی اطلاعاتی وجود نداشته و با یکدیگر متباین هستند. اما در باب شق دیگر امنیت، یعنی محرمانگی باید گفت که همان‌گونه که در تعریف شبکه در مفهوم عام، اشاره کردیم هدفمند بودن و پیوند (اتصال) داشتن از مختصات اصلی شبکه می‌باشد که بدون آنها شبکه به مفهوم واقعی محقق نخواهد بود. برقراری اتصال به معنی امکان دستیابی دیگر مشترکان شبکه به داده‌هایی است که در بخش‌های اختصاصی شبکه قابل دستیابی می‌باشد و امکان دستیابی بالقوه برهم‌زننده امنیت در شبکه است.

کمال محرمانگی و مصونیت در شبکه زمانی حاصل می‌شود که همه اتصالات و کابل‌ها را قطع نماییم. لیکن این امر از یک سو غیرممکن است و از سوی دیگر نقض غرض می‌باشد، زیرا هدف از ایجاد هر شبکه‌ای اتصال است. از این رو منطقی نمی‌توان تمامی زوایای شبکه و داده‌های عرضه‌شده بر روی آن را به روی همگان مفتوح نمود و منع کاربران از ورود به بخش‌هایی از شبکه (از جمله بخش‌های امنیتی، داده‌های شخصی حساس و داده‌های مایل) اجتناب‌ناپذیر است.

از سوی دیگر محرمانگی شبکه به مفهوم امکان دسترسی افراد مجاز به شبکه نیز می‌باشد و هرگونه ایجاد اختلال در مسیر دسترسی کاربران مجاز نیز به‌نوعی مختل‌کننده امنیت می‌باشد. لذا می‌توان گفت که محرمانگی و امنیت شبکه دارای یک مفهوم ایجابی (امکان دسترسی افراد مجاز) و یک مفهوم سلبی (منع دسترسی افراد غیرمجاز) می‌باشد. بر این اساس در مقام ارائه یک تعریف ساده می‌توان گفت که مؤلفه

محرمانگی امنیت شبکه به معنای مصون بودن آن از هرگونه دسترسی غیرمجاز و مصون بودن از ایجاد مانع در جهت دسترسی مجاز می‌باشد.^۱

از آنجا که بنا بر مراتب مذکور منع برخی کاربران از دسترسی به برخی نقاط یک شبکه و تسهیل دسترسی برخی دیگر از کاربران امری لازم و البته اجتناب‌ناپذیر است و نادیده گرفتن این ممنوعیت‌های قانونی همواره بنا به دلایل مختلف برای عده‌ای مطلوبیت دارد، لذا امنیت شبکه امری است که نیازمند قاعده‌گذاری و تدوین مقررات است، تا هم کاربران حدود آزادی‌های خود و ضمانت اجراهای مترتب بر آن را بشناسند و هم دارندگان شبکه از ایمنی آن اطمینان نسبی حاصل کنند.

امضای دیجیتالی، سپرواره^۲ و برخی آنتی‌ویروس‌ها، از جمله اهم فناوری‌هایی هستند که از بعد فنی سعی در تأمین امنیت شبکه دارند. لیکن این فناوری‌ها هرگز نتوانسته‌اند امنیت کامل را برای شبکه تأمین نمایند و متخلفان همواره یک قدم جلوتر از چنین فناوری‌هایی هستند. از این رو تدوین قواعد و مقررات قانونی برای مقابله با چنین متخلفانی همواره ضروری است و امنیت شبکه نیز همچون سایر صور امنیت در فضای کسب و کار الکترونیکی نیازمند ابزار حقوقی است.

در خصوص نسبت میان دو مفهوم امنیت (صحت و محرمانگی) شبکه و حریم خصوصی باید گفت که در صورتی که مقصود مقایسه این مفهوم با حریم خصوصی اطلاعاتی باشد، باید گفت که نسبت میان این دو از نسب اربعه تباین می‌باشد. زیرا همان‌طور که گفته شد، داده‌ها به‌منزله روح و شبکه به‌منزله کالبد فضای مجازی می‌باشند و حریم خصوصی اطلاعاتی ناظر بر داده‌ها (روح) و امنیت شبکه ناظر بر کالبد (شبکه) است. لیکن در صورتی که مقصود مقایسه مفهوم امنیت شبکه با حریم خصوصی ارتباطاتی باشد می‌توان گفت که رابطه میان این دو مفهوم از نسب اربعه عموم و خصوص مطلق می‌باشد. زیرا ارتباطات اعم از ارتباطات شبکه‌ای می‌باشد و لذا امنیت ارتباطاتی از امنیت ارتباطات شبکه‌ای عام‌تر بوده و در نتیجه حریم خصوصی ارتباطاتی اعم از امنیت شبکه می‌باشد. در واقع می‌توان گفت که هر ارتباطی که از طریق شبکه انجام می‌گیرد نوعی از ارتباطات است، لیکن همه اشکال ارتباطات از طریق شبکه صورت نمی‌گیرند.^۳

۱. خلخالی، سیدفرید، آزادی و نظم عمومی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق عمومی، دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۷۹، ص. ۲۹.

2. Firewall

۲. حبیب‌زاده، طاهر، حقوق فناوری اطلاعات مقدمه‌ای بر حقوق تجارت الکترونیک (مطالعه تطبیقی)، جلد اول، تهران، انتشارات مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۰، ص. ۴۹.

بر این اساس چنین نتیجه می‌گیریم که برای تدوین قواعد و مقررات تام و کامل برای تأمین امنیت شبکه اختصاص دادن بخشی از مقررات ناظر بر حریم خصوصی ارتباطاتی به این بحث ضرورت دارد و به لحاظ ابعاد فنی و پیچیدگی‌ها و ظرافت‌های خاص این حوزه نمی‌توان انتظار داشت که مقررات عام ناظر بر حریم خصوصی ارتباطاتی تأمین‌کننده امنیت شبکه به نحو مطلوب باشند.

در پایان ذکر این نکته ضروری است که تفکیکی که میان مباحث مربوط به امنیت داده و امنیت شبکه در این قسمت ارائه شد به معنی منفک و مجزا بودن تام و تمام این دو حوزه نمی‌باشد بلکه برعکس، این دو حوزه در تعامل مستقیم و دائمی با یکدیگر می‌باشند، زیرا غالباً به خطر افتادن امنیت شبکه و امنیت داده در فضای مجازی، لازم و ملزوم یکدیگر می‌باشند. از همین رو در اغلب تخلفات و جرائم اینترنتی ملاحظه می‌شود که عمل ارتکاب‌یافته همزمان ناقض امنیت شبکه و امنیت داده می‌باشد و هماهنگی مقررات این دو حوزه را اقتضا دارد.

از جمله مواردی که عمل شخص در عین حال که امنیت شبکه را نقض می‌کند، ناقض امنیت داده‌ها نیز می‌باشد، می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد: سرقت اینترنتی، کلاهبرداری اینترنتی، افترای عملی در فضای سایبر (ورود به سایت اختصاصی دیگری و قراردادن مطالب ممنوع بر روی سایت برای مجرم جلوه دادن او)، خرابکاری اینترنتی، جعل اینترنتی، تخریب داده‌ها از طریق اینترنت.^۱

با این حال مواردی وجود دارد که تنها نقض امنیت شبکه محسوب می‌شود، مثل نفوذ و جاسوسی اینترنتی و حمله‌های مختل‌کننده سیستم. در مقابل مواردی نیز وجود دارد که تنها نقض امنیت داده بوده و امنیت شبکه را نقض نمی‌کند؛ مثل تحصیل داده‌های محرمانه و شخصی دیگری و تغییر دادن یا انتشار آنها بدون استفاده از شبکه.

۹. نتیجه تهدید افراد در فضای مجازی

در جهت حمایت از فضای مجازی باید توجه داشت که یکی از موارد سوءاستفاده از داده‌های افراد مواردی است که فردی مبادرت به تهیه مخفیانه فیلم یا عکس مبتذل از شخص یا مراسم خانوادگی و اختصاصی و تکثیر و توزیع آن در فضای اینترنتی کند یا با وسیله قراردادن آثار مستهجن به منظور سوءاستفاده جنسی، اخاذی، جلوگیری از احقاق حق یا هر منظور نامشروع و غیرقانونی دیگر کند. در این صورت موضوع مشمول بندهای ج و الف ماده ۵ قانون نحوه مجازات اشخاصی که در امور سمعی و بصری

۱. پور قهرمانی، بابک؛ و علی صابرنژاد، حریم خصوصی در فضای سایبر از منظر حقوق بین‌الملل، چاپ اول، تهران، انتشارات مجد، ۱۳۹۴، ص. ۹۶.

فعالیت‌های غیرمجاز می‌کند، مصوب ۱۳۸۶ بوده و مرتکب به ۲ تا ۵ سال حبس و ۱۰ سال محرومیت از حقوق اجتماعی و ۷۴ ضربه شلاق محکوم می‌شود.

در عین حال ماده ۴ قانون فوق نیز مقرر می‌کند که هر کس با سوءاستفاده از آثار مبتذل و مستهجن تهیه‌شده از دیگری وی را تهدید به افشا و انتشار آثار مزبور کند و از این طریق با وی زنا کند به مجازات زنا به عنف محکوم می‌شود. اگر عمل ارتكابی غیر از زنا و مشمول حد باشد، حد مزبور بر وی جاری می‌شود و در صورتی که مشمول تعزیر باشد به حداکثر مجازات تعزیری محکوم خواهد شد.

بر اساس بند ت ماده ۲۲۴ قانون مجازات اسلامی - کتاب حدود - در صورتی که کسی با تهدید، دیگری را مجبور به زنا کند، مورد از مصادیق زنا به عنف و اکراه بوده و مجازات زانی، اعدام است. تمامی این موارد در تعیین دیدگاه افراد نسبت به این امر که نظام حقوقی حاکم برای حریم خصوصی افراد در فضای سایبر هم ارزش قائل شده و در تعریف و نقض آن ضمانت اجرایی قرار داده است، مؤثر بوده و هست؛ چراکه افراد متوجه اهمیت و گستره و مفهوم این حق در حریم خصوصی خواهند بود و از نقض آن خودداری خواهند کرد.

یکی دیگر از مواردی که افراد را به علت نقض حریم خصوصی در فضای سایبر مجازات می‌کنیم، انتشار عکس‌های غیراخلاقی از افراد است و در مواد ۱۶ و ۱۷ قانون جرایم رایانه‌ای مصوب ۱۳۸۸ هتک حیثیت افراد در فضای مجازی جرم‌انگاری شده است. مطابق مواد مذکور، هر کس به وسیله سامانه‌های رایانه‌ای یا مخابراتی، صوت یا تصویر یا فیلم خصوصی یا خانوادگی یا اسرار دیگری را بدون رضایت وی، منتشر یا در دسترس دیگران قرار دهد؛ یا پس از تغییر و تحریف مبادرت به انتشار آن کند؛ به نحوی که منجر به ضرر یا موجب هتک حیثیت وی شود، به حبس از ۹۱ روز تا ۲ سال و جزای نقدی از ۵ تا ۴۰ میلیون ریال محکوم خواهد شد. در صورتی که این تغییر و تحریف به صورت مستهجن باشد، مرتکب به حداکثر هر دو مجازات محکوم می‌شود. البته طبق تبصره‌های ۱ و ۴ ماده ۱۴ قانون جرایم رایانه‌ای، محتویات و آثار مبتذل به آثاری اطلاق می‌شود که دارای صحنه‌ها و صور قبیحه باشد و محتویات مستهجن عبارت از تصویر یا صوت یا متن واقعی یا غیرواقعی که بیانگر برهنگی کامل زن یا مرد یا آمیزش یا عمل جنسی انسان است.^۱ بنابراین باید دقت داشت که جهت ترسیم و تعریف مطلوب حریم خصوصی در این فضا ناچاریم بعضی از موارد را جرم‌انگاری کنیم.

۱. اصلانی، حمیدرضا، حقوق فناوری اطلاعات، تهران، انتشارات میزان، ۱۳۸۹، ص. ۲۶.

نتیجه‌گیری

حریم خصوصی محدوده معقولی است که فرد انتظار دارد از دسترس دیگران مصون بماند. این دیگری هم می‌تواند دولت باشد و هم می‌تواند سایر اشخاص حقیقی و حقوقی باشد. در فضای سایبر با توجه به تحولات و پیشرفت‌هایی که صورت گرفته و تبادل اطلاعاتی که در این عرصه صورت می‌گیرد، حریم خصوصی افراد با تهدیدات و فرصت‌هایی مواجه گردیده است. حریم خصوصی از زمانی اهمیت پیدا می‌کند که فرد دارای اهمیت گردیده است و از همین رو هم مفهوم حریم خصوصی و هم فضای مجازی یک مفهوم مدرن هستند. در دوران مدرن با رشد تفکرات انسان‌گرایانه فرد اهمیت می‌یابد و همین موضوع خود اهمیت موضوع حریم خصوصی را نشان می‌دهد.

بستر فضای مجازی امکان ناشناخته ماندن، آنلاین بودن و انحصارطلبی در ارائه فضای مجازی را فراهم نموده و همین خود زمینه چالش‌هایی را برای نقض حریم خصوصی افراد در فضای مجازی فراهم می‌نماید. دولت‌ها می‌توانند به عنوان یک ناقض بزرگ حریم خصوصی در محیط فضای مجازی شناخته شوند. دلیل این موضوع در وقایعی نهفته است که دولت‌های مختلف به این نتیجه رسیدند که در دوگانه حریم خصوصی و امنیت باید جانب امنیت را بگیرند. دولت‌ها به انحای مختلف سعی بر نظارت بر فضای مجازی دارند و با توجیه برقراری امنیت حریم خصوصی سایبری افراد را نقض می‌نمایند. به‌علاوه افراد نیز در قالب شرکت‌های ارائه‌کننده خدمات و کسب درآمد و این موارد و ویژگی‌ها و خصوصیات موجب تعیین محدوده و مشخصه و مفهوم حریم خصوصی در فضای مجازی و تفاوت آن با فضای فیزیکی می‌شود.

نظم و امنیت عمومی نیز به عنوان یکی از مفاهیم بنیادین در دولت مدرن و با توجیه حفظ منافع و مصالح جامعه که ریشه در قواعد دارد، مفهومی شناخته شده است. در ادبیات حقوقی لیبرال، استفاده از اصطلاح نظم عمومی بر مبنای انسجام و سازمان‌یافتگی و ثبات حقوقی و ارزش‌های هر جامعه است. در خصوص تعریف نظم عمومی و مبانی آن نظریات متعددی مطرح گردیده است. در اندیشه مدرن، یکی از مهم‌ترین نظریات نظم عمومی نظریه عینی و شخصی است. بر مبنای نظریه عینی، نظم به مثابه امر تکوینی و طبیعی به گونه مستقل در خارج وجود دارد و نقش حقوق در نسبت با نظم عمومی تنها شناسایی و تضمین آن به وسیله قواعد حقوقی است. در نظریه شخصی، نظم به گونه مستقل و خارج از حقوق وجود ندارد، بلکه حقوق به صورت تأسیسی موجب نظم عمومی و قواعد مربوط بدان است.

خصوصیات و مشخصات فضای مجازی و مجرمان فضای مجازی و حجم و وسعت این فضا منجر به نقض بیشتر حریم خصوصی افراد در این فضا گردیده و نیازمند توجه بیش از پیش و اصلاحات ساختاری و رفتاری و هنجاری است. در خصوص حمایت از حریم خصوصی در فضای سایبر در حوزه قانون‌گذاری و حتی قانون‌گذاری اساسی و عادی دچار خلأهای فراوانی هستیم و در حوزه حقوق شهروندی، تجارت الکترونیک، آیین دادرسی کیفری و حمایت‌های کیفری نیازمند اصلاحاتی بوده و هستیم.

با توجه به بررسی‌های به عمل آمده و با توجه به این امر که دولت در فضای مجازی با توجیه حفظ و برقراری نظم عمومی و امنیت دست به اقدامات فراوانی زده و خواهد زد و ممکن است این اقدامات در این فضا به نقض حریم خصوصی افراد منجر شود و در مفهوم و گستره حریم خصوصی اثرگذار خواهد بود، بنابراین در تعریف و ترسیم این مفهوم در فضای مجازی باید هر دو مؤلفه را اصل قرارداد و در ارائه راهکارها هم به نظم و امنیت عمومی و هم حریم خصوصی توجه ویژه و خاص داشت. به عبارت دیگر هنر دولت در اقداماتش در فضای مجازی برقراری تعادل بین نظم عمومی و حریم خصوصی و ارائه تعریفی معقول و منطقی از این مفهوم می‌باشد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

- اردبیلی، محمد، حقوق جزای عمومی، جلد اول، چاپ چهل و هفتم، نشر میزان، تهران، ۱۳۹۵.
- آشوری، محمد؛ و همکاران، حقوق بشر و مفاهیم مساوات، انصاف و عدالت. چاپ اول، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۳.
- اصلانی، حمیدرضا، حقوق فناوری اطلاعات، تهران، انتشارات میزان، ۱۳۸۹.
- انصاری، باقر، حقوق حریم خصوصی، چاپ اول، تهران، انتشارات سمت، ۱۳۹۳.
- انصاری، باقر، حقوق ارتباط جمعی، چاپ هفتم، تهران، انتشارات سمت، ۱۳۹۳.
- انصاری، باقر، «حریم خصوصی و حمایت از آن در حقوق اسلامی تطبیقی و ایران»، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، شماره ۶۶، ۱۳۸۳.
- باستانی، برومند، جرایم کامپیوتری و اینترنتی، جلوه‌ای نوین از بزهکاری، چاپ سوم، تهران، انتشارات بهنامی، ۱۳۸۶.
- بروجردی، مهدخت، حریم خصوصی در جامعه اطلاعاتی، تهران، انتشارات دادگستر، ۱۳۸۲.
- بهمنی قاجار، محمدعلی، «دادرسی عادلانه بر پایه قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی»، مجله اطلاعات سیاسی - اقتصادی، شماره ۲۳۹، ۱۳۸۶.
- پور قهرمانی، بابک؛ و علی صابرنژاد، حریم خصوصی در فضای سایبر از منظر حقوق بین‌الملل، چاپ اول، تهران، انتشارات مجد، ۱۳۹۴.
- حبیب‌زاده، طاهر، حقوق فناوری اطلاعات مقدمه‌ای بر حقوق تجارت الکترونیک (مطالعه تطبیقی)، جلد اول، تهران، انتشارات مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۰.
- خلخالی، سیدفرید، آزادی و نظم عمومی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق عمومی، دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۷۹.
- رحمدل، منصور، «حق انسان بر حریم خصوصی»، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره ۷۰، شماره ۱۰، ۱۳۸۴.
- شاه‌قلی، احمدرضا، «اخلاق رسانه و حریم خصوصی: رویکردی اسلامی»، فصلنامه رسانه، شماره ۸۰، ۱۳۸۸.
- صانعی، پرویز، حقوق و اجتماع، جلد اول، چاپ اول، انتشارات طرح نو، تهران، ۱۳۸۹.
- طه، فریده؛ و لیلا اشراقی، دادرسی عادلانه، تهران، انتشارات میزان، ۱۳۸۶.
- عالی‌پور، حسن، حقوق کیفری فناوری اطلاعات (جرایم رایانه‌ای)، تهران، انتشارات خرسندی، ۱۳۹۰.
- عمید، حسن، فرهنگ فارسی عمید، جلد دوم، چاپ دهم، انتشارات امیرکبیر، تهران، ۱۳۷۴.
- کوشکی، غلام‌حسین، «حمایت از حریم خصوصی در مکان خصوصی در مقررات دادرسی کیفری ایران»، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۵۸، ۱۳۸۶.
- گرجی ارزندریانی، علی‌اکبر، در تکاپوی حقوق اساسی، تهران، انتشارات جنگل، ۱۳۸۸.

- گرجی ارزندیانی، علی اکبر، حقوقی سازی سیاست تحلیل عملکرد دولت و وقایع سیاسی روز از دیدگاه حقوق عمومی، تهران، انتشارات خرسندی، ۱۳۹۵.
- م نیس بام، هلن، «حمایت از حق خلوت آدمیان در عصر اطلاعات»، ترجمه عباس ایمانی، مجله پژوهش‌ها، شماره ۲، ۱۳۸۱.
- محسنی، فرید؛ و فریدون قاسم‌زاده، «حریم شخصی در فضای مجازی با تکیه بر حقوق ایران»، فصلنامه علمی و پژوهشی شریف، شماره ۳۴، ۱۳۸۵.
- محسنی، فرید، حریم خصوصی، چاپ دوم، انتشارات دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۹۴.
- معین، محمد، فرهنگ فارسی، جلد اول، چاپ دوم، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۸۶.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی